

ELWIRA KACZYŃSKA

Katedra Filologii Klasycznej Uniwersytetu Łódzkiego
ul. Pomorska 171/173, 90–236 Łódź
Polska – Poland

O IMIONACH BOGÓW NARODU RZYMSKIEGO –
DIOWISA I WEDIOWISA / DE NOMINIBUS DEORUM POPULI
ROMANI DIOVIS ET VEDIOVIS
(AULUS GELLIUS, *NOCTES ATTICAE* V 12)

ABSTRACT. Kaczyńska Elwira, *O imionach bogów narodu rzymskiego – Diowisa i Wediowisa / De nominibus deorum populi Romani Diovis et Vediovis (Aulus Gellius, Noctes Atticae V 12)* (On the names of Roman people's gods – Diovis and Vediovis / De nominibus deorum populi Romani Diovis et Vediovis (Aulus Gellius, *Noctes Atticae* V 12)).

The following article contains a Polish translation of one chapter of A. Gellius' *Noctes Atticae* (V 12). It is accompanied by an introduction and useful comments. In the introduction the present author explains two Old Latin theonyms from the etymological point of view, discussing the semantics of the Latin prefix *ve-*. Also she reviews the exact location of the Vediovis' sanctuary in Rome and describes the figure of young Vediovis, mentioned by Ovid and Aulus Gellius.

Keywords: Aulus Gellius, Jupiter, Latin prefix *ve-*, Roman religion, theonyms, Vediovis.

JOWISZ – WSPÓŁCZESNA I GELLIUSZOWA ETYMOLOGIA TEONIMU

W analizowanym rozdziale *Nocy attyckich* (V 12) Aulus Gelliusz przywołuje pradawne formułki modlitewne narodu rzymskiego, rejestrujące imiona dwóch starorzyskich bogów: Diowisa (stłac. *Diovis*) i Wediowisa (stłac. *Vediovis*). W dobie klasycznej pierwsze z tych bóstw nosiło miano Jowisz (łac. *Iovis*) lub Jupiter (łac. *Iuppiter*), drugie zaś – Wejowis (łac. *Vēiovis*). W obu starorzyskich teonimach obserwuje się grupę konsonantyczną **dī*, która w języku łacińskim przeszła regularną symplicację do **ī* przed końcem IV w. p.n.e.¹ Sekwencja spółgłoskowa **dī* zachowała się w formie oskijskiej *diúveí* (dat. sg.) „Iovi”, poświadczona dwukrotnie na tabliczce z Agnone (połowa III w. p.n.e.): A11 *diúveí verehasiúí* „Iovi Iuvenali”, A12 *diúveí regatureí* „Iovi Rectori”².

¹Weiss 2009: 158–159.

²Pisani 1964: 99; L. Bonfante 1998: 62; Untermann 2000: 182–185, s.v. *diúveí*, s. 185–186, s.v. (d)iuvepatre.

Przytoczona przez Gelliusza archaiczna postać *Diouvis* (nom. sg.), przekształcona następnie w uproszczoną formę *Iovis* (nom. sg.³), reprezentuje italską kreację opartą na sekundarnej osnowie na *-i-* (łac. *Iovis* < *Diouvis* < *Djou-s < pie. *Djeu-s)⁴. W łacinie klasycznej ukształtował się paradygmat preferujący formę wołacza w funkcji mianownika: *Iuppiter* (nom.-voc. sg.) < stłac. *Iūpiter* < *Jou-piter (voc. sg.) < *Djou-pater < pie. *Djeu p₂ter (voc. sg.), vide gr. Ζεῦ πάτερ, skt. *Dyáu pítar*, umbr. *iupater* (voc. sg.)⁵. W diskutowanym passusie V 12 Aulus Gelliusz, rozmówany w łacinie epoki przedliterackiej i archaicznej, zastosował starszą, niegeminowaną wersję imienia *Iūpiter*, uznawaną przez niektórych tłumaczy i interpretatorów *Nocy attyckich* za błędną⁶. Zjawisko geminacji spółgłoski zwartej bezdźwięcznej, obserwowane w charakterystycznych parach wyrazów: *Iūppiter* < stłac. *Iūpiter*, *littera* < stłac. *lītera*, było kompensacyjnym efektem wczesnego skrócenia samogłosek długich *ū*, *ī*.

Nieproduktywna w łacinie forma nominatiwu *dīous zachowała się jedynie w sabińskim imieniu *Dius Fidius*, określającym boga wierności, wzywano go na świadka przy składaniu przysięgi, a identyfikowanego przez starożytnych z Herkulesem, synem Jowisza⁸, cf. wykrzyknik *mediusfidius*, *medius fidius* (< *me dius fidius* [sc. *iuvet*]) „niech bóg (wierności) mi pomoże; wzywam niebo na świadka; tak mi dopomóż bóg; bóg świadkiem”⁹. W teonimie *Iuppiter* (*Iovis*) obserwuje się indoeuropejski rdzeń **djeu-* „jasne, pogodne niebo; bóg nieba” (< ie. **dei-* ‘świecić’, ‘błyszczec’), poświadczony m.in. w gr. Ζεῦς (imię głównego boga panteonu greckiego), stind. *dyáuh* m. / f. ‘niebo’, ‘dzień’ obok *Dyáuh* m. „bóg jasnego nieba”, łac. *diēs* m. / f. ‘dzień’, cf. apelatyw gr. εὐδία f. ‘piękna pogoda’.

³ W dawniejszych tekstach łacińskich postać *Iovis* pojawia się w mianowniku liczby pojedynczej, co potwierdza m.in. gramatyk Pryscjan z Cezarei (*Inst.* VI), przywołując cytat z komedii Cecyliusza Stacjusza zatytułowanej *Epistula* (List): *Iovis’ nominativo quoque casu invenitur. Caecilius in Epistula – Nam novus quidem deus repertus est Iovis*, vide Ph. Baldi 2002: 225. Warto odnotować, że Hartleb-Kropidło (2003: 55) przytacza inny (skorygowany) wariant cytowanego fragmentu: *Nam nobis equidem deus repertus est Iovis* („Jowisz okazał się naszym bóstwem opiekuńczym”, przeł. B. Hartleb-Kropidło).

⁴ Radke 1965: 156; Sihler 1995: 339.

⁵ J. Otrębski, J. Safarewicz 1937: 413; Weiss 2009: 248; Untermann 2000: 185–186, s.v. (d) *iuvepatre*. Należy podkreślić, że języki italskie poświadczają imię Jowisza-Ojca także w innych przypadkach: osk. (Bruttium) *δισπατερες* (gen. sg.), marruc. *ioues patres* (gen. sg.), umbr. *iuve patre*, *iuvepatre* (dat. sg.).

⁶ Cf. *The Attic Nights of Aulus Gellius with an English translation* by J.C. Rolfe, vol. I, London 1984 [first printed 1927], s. 412–413: „The correct spelling in Latin is *Iuppiter*”; Aulo Gellio 1992: 753: „La forma più coretta è *Juppiter*”.

⁷ Meiser 2006: 77 („*littera*-Regel”); Weiss 2009: 144 („The *Iuppiter* Rule”).

⁸ Varro *Ling.* V 66.

⁹ Keller 1891: 35; Muller 1926: 179; Publii Ovidii Nasonis *Fastorum libri sex / The Fasti* by Ovid, edited with a translation and commentary by Sir J.G. Frazer, vol. IV, London 1929 (reprint: Cambridge 2015), s. 160–161.

W omawianym passusie Aulus Gelliusz przywołuje etymologię ludową imienia Jowisza, zgodnie z którą teonim jest motywowany czasownikiem *iuvō*, *iuvāre* ‘pomagać’, ‘udzielać pomocy’, ‘wspierać’, ‘być pożytecznym’. Autorzy starożytni często w ten sposób objaśniali imię naczelnego boga rzymskiego panteonu¹⁰. Już Kwintus Ennius, poeta z epoki archaicznej, przedstawia Jupitera jako boga, *qui mortalīs*, <arva> *atque urbes beluasque omnis iuvat*¹¹. Analogiczne objaśnienie teonimu znajdujemy u Cynceron (Iuppiter, *id est iuvans pater, quem conversis casibus appellamus a iuvando Iovem*)¹², Apulejusza (*a iuvando Jupiter*)¹³ i Izydora z Sewilli (*Iovis fertur a iuvando dictus, et Iuppiter quasi iuvans pater, hoc est, omnibus praestans*)¹⁴. Wywód rzymskiego teonimu od czasownika *iuvō*, *iuvāre* został zgodnie odrzucony przez współczesnych językoznawców i religioznawców¹⁵.

TAJEMNICZY BÓG VEDIOVIS / VEIOVIS

Wydaje się, że postać Wejowisa (starołacińskiego Wediowisa) już w I w. p.n.e. była dla starożytnych Rzymian enigmatyczna¹⁶. Także objaśnienie imienia boga sprawiało wiele trudności Cynceronowi¹⁷: *in multis enim nominibus haerebitis: quid Veiovi facies [...]?* („Przy objaśnianiu wielu imion będziecie bezradni: cóż pocznieś z Wejowisem?”). Niewiedzę Rzymian na temat pierwotnego charakteru i natury Wejowisa potwierdzają dodatkowo słowa Owidiusza skierowane do czytelnika poetyckiego kalendarza¹⁸: *Disce quis iste deus curve ita vocetur* („Dowiedz się, kim [jest] ten bóg albo dlaczego tak się nazywa”).

¹⁰ Maltby 1991: 319.

¹¹ Varro *Ling.* V 65.

¹² Cic. *Nat. deor.* II 64.

¹³ Apul. *Mund.* 37.

¹⁴ Isid. *Orig.* VIII 11, 34.

¹⁵ Carnoy 1957: 86; Room 1982: 177–178.

¹⁶ Bóg Wediowis pozostaje tajemniczy („mysterious Roman god”) także dla badaczy (religioznawców) doby współczesnej, cf. Magdelain 1995: 20–21; Beard, North, Price 1998: 89 („Vediovis raises more complicated problems, partly because of confusion in the sources as to what was built and where, partly because there are few good clues as to his character, other than that he was in some way ‘opposite’ to Jupiter”). Autor najnowszego opracowania encyklopedycznego, Orlin 2013: 6951–6952, zamiast stabilnej wiedzy podaje istniejącą listę niepewności w odniesieniu do Wediowisa-Wejowisa: (1) „it is not clear whether the prefix *ve-* should be understood as meaning ‘the opposite’ of Jupiter or merely as a ‘little’ Jupiter; (2) „His origins remain obscure; he may come from the Sabine system or he may be related to the Etruscan god *Veive*”; (3) „Aulus Gellius (*Noctes Atticae* 5.12) relates that female goats were sacrificed to Vediovis *humano ritu*. This obscure phrase, ‘according to the human rite’, could imply that the rite took the place of a human sacrifice or merely that the rite was made on behalf of the deceased, and so adds further to the uncertainties surrounding this god”.

¹⁷ Cic. *Nat. deor.* III 62.

¹⁸ Ov. *Fast.* III 436.

W Gelliuszowym ujęciu starorzymski bóg Wediowis został przedstawiony jako negatywny wariant Jowisza. Przeciwwstawienie Wediowisa Jowiszowi znalazło swój wyraz w przyjmowanym przez starożytnych objaśnieniu obu teonimów za pomocą czasowników *nocēre, non iuvāre* (Vediovis-Veiovis) vs. *iuvāre* (Diovis-Iovis)¹⁹. W późnym antyku przeważa przekonanie, że ów „anty-Jupiter” był przedstawicielem świata podziemnego²⁰. Miano Wediowisa-Wejowisa figuruje obok imion bóstw chtonicznych w przytoczonej przez Makrobiusza formule dewocyjnej: *Dis pater* [sc. Pluton], *Veiovis, Manes, sive vos quo alio nomine fas est nominare*²¹. Do rodzimych bóstw rzymskich (*di indigetes*), związanych ze światem podziemnym, zaliczył Wediowisa religioznawca niemiecki Georg Wissowa²². Sygnalizowany przez Gelliusza kontrast między Wediowisem i Jowiszem nie wyklucza pojmowania Wediowisa jako podziemnego boga wulkanicznego²³, ciskającego ‘pioruny’ (*fulmina*) z głębin ziemi ku niebu w momencie erupcji, a tym samym stojącego w opozycji do Jowisza, boga jasnego nieba, który miota pioruny z nieba w kierunku ziemi. Wediowis mógłby reprezentować nieprzychylną ludziom hipostazę samego Jowisza²⁴, który podczas burzy i gwałtownych zmian pogody wywołuje zjawiska (grzmoty, pioruny, błyskawice) zagrażające życiu ludzi i ich majątkowi. Warto odnotować, że w językach słowiańskich apelatyw **dъždь* ‘deszcz’, ‘burza’ (cf. scs. *дъждь*, ros. *дождь*, słowac. *dážd*, pol. *deszcz*, dawny dopełniacz *dżdzu*) wywodzi się przypuszczalnie z praformy ie. **dus-dju*²⁵, oznaczającej dosłownie ‘złe niebo’ (*eo ipso* ‘złego boga nieba’) w opozycji do praformy **dieu-* oznaczającej ‘jasne, pogodne niebo’ i ‘boga jasnego nieba’. Przedrostek ie. **dus-* ‘zły’ (cf. stind. *duš-*, awest. *duš-*, gr. *δυσ-*, stąd łac. *dys-*) ma znaczenie pejoratywne, a niekiedy nawet prywatywne²⁶.

Teonim starołaciński *Vediovis* (skąd następnie łac. *Veiovis*) ma niewątpliwie rodzimą, rdzennie łatyńską genezę²⁷. Na starożytność kultu boga Wedio-

¹⁹ Piccaluga 1963: 229–236.

²⁰ Mart. Cap. II 166: *Vedius* [...] *id est Pluton, quem etiam Ditem Veiovemque dixere*. Vide Mythogr. Vat. III 6, 1.

²¹ Macr. *Sat.* III 9, 10.

²² Wissowa 1902: 190–191; Altheim 1951: 184; Kerényi 1963: 231–236; Simon 1990: 210–212.

²³ Frothingham 1917: 370–391; Alinei, Benozzo 2015: 164. Włoscy badacze akceptują podziemny i wulkaniczny charakter Wediowisa, skrzętnie podkreślając, że „[l’]identificazione dei vulcani con una divinità infernale è d’altronde riscontrabile in tutto il mondo: ad esempio nelle Hawaii, dove la dea dei vulcani, del fuoco e dei fulmini, si chiama *Pele*, cioè ‘lava’: proprio come Vediovis, essa discende dalle due supreme divinità, *Papa* ‘madre terra’, e *Wakeo* ‘padre cielo’ (cf. il nome Latino *Dius pater* > *Iuppiter* ‘Giove’).

²⁴ Vide Lipka 2009: 139.

²⁵ Bańkowski 2000: 268; Derksen 2008: 131.

²⁶ Pokorny 1959: 227, s.v. *dus-* ‘übel, miß-’; Sławski (red.) 1984: 194–196 („Prawdopodobnie stare złożenie **dus-dju-* ‘zły czas’; ‘zły dzień’: I człon ie. pejoratywny pref. **dus-*”); Bańkowski 2000: 268.

²⁷ Schuster 1955: 600–610.

wisa-Wejowisa może wskazywać urządzone 21 maja ku jego czci *agonium*²⁸, a także oparty na corocznych urzędowych zapiskach (*annales*) przekaz Marka Terencjusza Warrona, zgodnie z którym Tytus Tacjusz, legendarny król Sabinów i Rzymian, poświęcił w Rzymie ołtarze różnym bóstwom, m.in. Wediowisowi²⁹. Należy jednak odnotować, że pojawiły się próby identyfikowania rzymskiego Wediowisa z etruskim bóstwem *Veive* / *Vetis* o nieznanym kompetencjach³⁰.

ŁACIŃSKI PRZEDROSTEK *VE*- I JEGO ZNACZENIE

Aulus Gelliusz dwukrotnie dyskutuje zagadnienie przedrostka łac. *ve-*. Już przy pierwszej analizie problemu (V 12) informuje czytelnika, że w innym miejscu *Nocy attyckich* przedstawi wykład swego nauczyciela Sulpicjusza Apollinarego na ten sam temat. Istotnie, w księdze szesnastej (XVI 5) zachował się następujący *passus*:

*Quod Sulpicium autem Apollinarem memini dicere, virum eleganti scientia ornatum, huiusmodi est: „Ve” particula, sicuti quaedam alia, tum intentionem significat, tum minutionem. Nam ‘vetus’ et ‘vehemens’, alterum ab aetatis magnitudine compositum elisumque est, alterum a mentis vi atque impetu dicitur. ‘Vescum’ autem, quod ex ‘ve’ particula et ‘esca’ copulatum est, utriusque diversae significationis vim capit. Aliter enim Lucretius ‘vescum salem’ dicit ex edendi intentione, aliter Lucilius ‘vescum’ appellat cum edendi fastidio*³¹.

Pamiętam, jak Sulpicjusz Apollinary, mąż posiadający specjalistyczną wiedzę, wypowiedział tego rodzaju słowa: „Partykuła *ve*, tak jak kilka innych, wyraża niekiedy powiększenie, niekiedy zmniejszenie. Albowiem jeśli chodzi o wyrazy *vetus* (‘stary’) i *vehemens* (‘niepohamowany’, ‘gwałtowny’, ‘zaczepny’, ‘złośliwy’, ‘zły’), to pierwszy, w formie złożenia utworzo-

²⁸ Fasti Venusini: CIL I² 318. Vide Wissowa: 190; Colini 1966: („inoltre il 21 maggio si svolgeva in suo onore un *agonium*, ciò che dimostra l’antichità del culto”). Starożytność *agonium* podkreśla także archeolog Gjerstad 1973: 36 („the type of festivals going back not only to the Numan calendar, but even to the pre-urban epoch”).

²⁹ Varro *Ling.* V 74: nam, ut *annales* dicunt, [Titus Tatius] *vovit* Opi, Florae, Vediovi Saturnoque, Soli, Lunae, Volcano et Summano, itemque Larundae, Termine, Quirino, Vortumno, Laribus, Dianae Lucinaeque. Przekaz ten bynajmniej nie dowodzi sabińskiej genezy Wediowisa-Wejowisa, skoro już Romulus, pierwszy legendarny król Rzymu, miał otoczyć murem sanktuarium tego boga (Ov. *Fast.* III 429–431). Vide Koch 1968: 27; Liou-Gille 1980: 106; Kempniński 2001: 444.

³⁰ Jannot 2005: 21, 34, 39–40, 164, 228; Simon 2006: 168; Sibley 2009: 118 (tu pojawia się sugestia, że etruski bóg *Veive* oraz łaciński *Wejowis* byli bóstwami leczącymi i zsyłającymi choroby: „*Veive* was apparently the model upon which the early Roman god of healing/disease, *Veiovis* (*Vediovis*), was based. *Veiovis* carried either arrows or a *keraunos*, and goats were sacrificed to him in order to avert plague and disease”). Vide Zieliński 1933: 89. Warto uwydatnić, że Rix (1998: 216–218) zakłada odmienny kierunek zależności i przekonująco dowodzi, że podobieństwa etrusko-italskie w zakresie teonimii wskazują raczej na adaptację bóstw italskich (w tym również *Wediowisa-Wejowisa*) przez Etrusków.

³¹ Gell. XVI 5, 5–7.

nego na drodze wyrzutni³², oznacza wzmocnienie pojęcia wieku, drugi zaś siłę i potęgę umysłu. Z kolei przymiotnik *vescus* ('źle odżywiony', 'chudy', 'wąty', 'drobny', także 'żrący'), który powstał z połączenia cząstki *ve* i formy *esca* ('jadło'), wykazuje oba przeciwstawne znaczenia. W każdym razie Lukrecjusz używa określenia *vescus sal* ('żrąca sól'), by wskazać na intensywność jedzenia, w przeciwieństwie do Lucyliusza, który stosuje słowo *vescus*, by podkreślić wstręt, jaki wywołuje jedzenie.

Nie ma cienia wątpliwości, że łac. *vē-* jest prefiksem o znaczeniu prywatnym i pejoratywnym³³. Wariantowy zapis *vae-*, sygnalizowany przez Aulusa Gelliusza, wynikał zapewne z tego, że w II stuleciu n.e. dyftong *ae* przeszedł monoftongizację i fonologicznie utożsamił się z samogłoską długą *ē* [ɛ:].

Łaciński materiał leksykalny w pełni poświadcza znaczenie prywatne i pejoratywne przedrostka *vē-*³⁴. Sens prywatny jest potwierdzony także w pokrewnych językach italskich i celtyckich, m.in. w umbryjskim (*ve-purus* abl. pl. 'non igneis'³⁵) i walijskim (stwal. *guichir*, *guichr* adi. 'nieopanowany', 'porywczy', 'gwałtowny', 'zapalczywy', wal. *gwichr* adi. 'mężny', 'waleczny', 'dzielny' < celt. *vē-krid-s, dosł. 'pozbawiony serca', 'bez serca', vide pokrewna formacja łacińska *vecors*, *vecordis* adi. 'nierozumny', 'głupi', 'szalony')³⁶.

Deminutywny sens przedrostka łacińskiego *ve-* ma zapewne wtórny charakter. Na kreację deminutywnego znaczenia mogły wpłynąć formacje typu *vefaba* f. „odmiana bobu rodząca drobne, niewykształcone owoce” (cf. łac. *faba* f. 'bób'), *vēscus* adi. 'źle odżywiony' < 'mało jedzący' < 'pozbawiony jedzenia' (cf. łac. *esca* f. 'jedzenie', 'pożywienie'), *vescor* 'spożywać posiłek', 'zjadać coś', 'żywić się czymś' < 'źle lub mało jeść' (< *ve-ed-sc-ori 'zaczynać się głodzić'). We wszystkich tych formacjach pejoratywny prefiks *ve-* mógł zostać fałszywie zinterpretowany jako element o charakterze deminutywnym (*faba* 'bób': *vefaba* 'parva faba').

ETYMOLOGIA TEONIMU *VEDIOVIS* / *VEIOVIS*

Aulus Gelliusz przeciwstawia boga Wediowisa Jowiszowi i sądzi, że tę opozycję gwarantuje omówiony powyżej łaciński prefiks *vē-*. Gdybyśmy przyjęli prywatywno-pejoratywne znaczenie sygnalizowanego morfemu, to stosunkowo

³²Gelliusz, podążając za Sulpicjuszem Apollinarem, traktuje przymiotnik łac. *vetus* 'stary' jako złożenie przedrostka *ve-* oraz rzeczownika *aetas* f. 'wiek'. Jest to kolejny przykład etymologii ludowej.

³³Vide *Słownik łacińsko-polski*, red. M. Plezia, t. V, Warszawa 1979, s. 540 (dalej: *SLP* V). W innym współczesnym opracowaniu podaje się, że łaciński prefiks *vē-* (*vae-*) oznaczał „niekorzystny nadmiar lub niekorzystny brak”, vide *Słownik łacińsko-polski*, red. J. Korpanty, t. II, Warszawa 2003, s. 931.

³⁴Guiraud 1975: 80–87; Deroy 1983: 5–21. Vide Campos 1954: 41–48.

³⁵Untermann 2000: 828, s.v. umbr. *ve-*.

³⁶Na inne ślady tego prefiksu w językach słowiańskich i indyjskich wskazuje Witczak 2014: 106–108; Witczak 2015: 7–19.

łatwo moglibyśmy objaśnić łacińską formację *Ve-diovis* jako analogiczną do przywołanej powyżej słowiańskiej nazwy **dъždъb* ‘deszcz’, ‘burza’ (< ie. **dus-dju-* ‘złe niebo’). Istotnie, przedrostek ie. **dus-* ‘zły’ wykazuje semantykę zbliżoną do znaczenia łacińskiego prefiksu *vē-*. Jeśli zatem podążymy za opinią Gelliusza, zgodnie z którą teonim *Vediovis* / *Veiovis* zawiera italski morfem *vē-* oraz łatyńskie imię Jowisza (stłac. *Diovis*, łac. *Iovis*), to indoeuropejska geneza obu członów złożenia, a także ich postać zgodna z rozwojem italskim i łacińskim, potwierdza rodzime, czysto łatyńskie pochodzenie boga³⁷.

Deminutywny sens prefiksu *vē-*, który wywodzi się z pierwotnego znaczenia pejoratywno-prywatywnego, musiał już funkcjonować w epoce augustowskiej. Taki wniosek możemy sformułować na podstawie opinii poety Publiusza Owidiusza Nazona, który w *Fasti* przedstawił Wejowisa (Wediowisa) jako małego lub młodzieńczego Jupitera: *non magni [...] Iovis* (gen. sg.)³⁸. Zdrobniały charakter przedrostka *vē-* oraz imienia Wediowisa zaakceptował także Sextus Pompejus Festus, gramatyk rzymski z II w. n.e.: *Ve enim syllabam rei parvae praeponebant, unde Vediovem parvum Iovem [...] dicebant*³⁹. Takie pojmowanie imienia Wediowisa w pełni akceptuje Stefan Weinstock, który odwołując się do inskrypcji *Vediovei patrei genteiles Iuliei*, umieszczonej na ołtarzu znalezionym w Bovillae, identyfikuje przodka rodu Juliuszów z młodzieńczym Jowiszem, przedstawionym pod postacią Wediowisa⁴⁰.

RZYMSKA ŚWIĄTYNIA WEDIOWISA I JEJ LOKALIZACJA

Aulusowi Gelliuszowi zawdzięczamy niezwykle cenną informację dotyczącą precyzyjnej lokalizacji świątyni Wediowisa. Z opisu rzymskiego encyklopedysty jasno wynika, że *aedes Vediovis* musiała znajdować się na przełęczy rozdzielającej dwa wierzchołki kapitolijnskiego wzgórza (*Capitolinus mons*): *Arx* (49 m wys.) z przybytkiem Junony Monety (obecnie w tym miejscu wznosi się kościół Santa Maria dell’Aracoeli) oraz *Capitolium* (46 m wys.), słynne ze świątyni dedykowanej triadzie bóstw: Jowiszowi Najlepszemu Największemu, Junonie Reginie i Minerwie. Gelliuszowy *passus* bez wątpienia uściśla wcześniejsze przekazy informujące o położeniu świątyni Wediowisa pomiędzy dwoma gajami: *inter duos lucos*⁴¹ (podobnie Owidiusz: *lucos ante duos*⁴²). Należy

³⁷Należy zasygnalizować, że katalog rzymskich bóstw, sporządzony przez Kaczor 2012 nie uwzględnia łacińskiego boga Wediowisa-Wejowisa.

³⁸Ov. *Fast.* III 447.

³⁹Sexti Pompei Festi *De verborum significatione quae supersunt cum Pauli epitome*, C. Mueller (red.), Lipsiae 1839, s. 389, s.v. *vesculi*.

⁴⁰ILS 2988; Weinstock 1971: 8–10; Smith 2006: 44.

⁴¹Vitr. IV 8, 4; *Fasti Praen. ad Non. Mart.*

⁴²Ov. *Fast.* III 430.

zauważyć, że świątynia Wediowisa została wzniesiona w miejscu legendarnego *asylum*, założonego wedle tradycji przez Romulusa: [*Romulus*] *locum, qui nunc saeptus descendentibus inter duos lucos est asylum, aperit*⁴³. Dzisiaj dawne obniżenie terenu zajmuje Piazza del Campidoglio.

Historyk rzymski Tytus Liwiusz informuje, że przybytek Wediowisa, którego zbudowanie ślubował w 196 r. p.n.e. konsul Lucjusz Furiusz Purpurion, został poświęcony 7 marca 192 r. p.n.e. przez duumwira Kwintusa Marcjusza Rallę⁴⁴. Tę wzniesioną na wysokim podium świątynię wyróżniało nietypowe umieszczenie wejścia, poprzedzonego czterokolumnowym przedsionkiem, na jednym z długich boków⁴⁵. W sąsiedztwie świątyni Wediowisa wzniesiono w I w. p.n.e. monumentalny gmach archiwum państwowego, zw. *Tabularium*. Stosunkowo niewielkie sanktuarium Wediowisa zajmowało jego południowo-zachodni narożnik. Na fragmenty świątyni, zapewne odrestaurowanej w czasach Domicjana po wielkim pożarze Rzymu w roku 80 n.e., natrafili włoscy archeolodzy w czasie prac wykopaliskowych prowadzonych w roku 1939 w podziemiach Palazzo Senatorio⁴⁶. Fragmenty świątyni Wediowisa są eksponowane *in situ* w podziemiach Muzeów Kapitolinińskich (Galleria Lapidaria).

Inne sanktuarium Wediowisa, poświęcone 1 stycznia 194 r. p.n.e. przez Gajusza Serwiliusza⁴⁷, znajdowało się na wyspie położonej na rzece Tybrze (ob. Isola Tiberina)⁴⁸. O tej świątyni Aulus Gelliusz nie wspomina jednak w swoim dziele.

⁴³Liv. I 8, 5. Rigsby 1996: 575–577; Freyburger 2003: 170–172.

⁴⁴Liv. XXXV 41, 8: *Aedes Vediovis (codd. duae Iovis) eo anno in Capitolio <insulaque> dedicatae sunt; voverat L. Furius Purpurio praetor Gallico bello unam, alteram consul; dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir; CIL I², p. 311; Ov. Fast. III 429.*

⁴⁵Sadurska 1975: 123; Coarelli 2002: 53; La Regina 2014: 152–155.

⁴⁶Colini 1942: 5–55; Gjerstad: 35–42; Richardson 1992: 406.

⁴⁷Fast. Praen. CIL I², p. 305: [*Aescu*]lapio Vediovi in insula; Liv. XXXIV 53, 7: *Et in insula Vediovis (corr. Melker; Iovis codd.) aedem C. Servilius duumvir dedicavit: vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpurione praetore, ab eodem postea consule locata. Vide Ovidio 2001: 82–83, przyp. 90; s. 240, przyp. 115; s. 548.*

⁴⁸Badacze współcześni nie mają wątpliwości, że druga rzymska świątynia Wediowisa-Wejowisa znajdowała się na wyspie na rzece Tyber, cf. Weinstock 1971: 8 („Vediovis appeared relatively late in Rome. Two temples were built for him at the beginning of the second century B.C., one on the island in the Tiber with a festival on 1 January, the other on the Capitol with a festival on 7 March”); Briscoe 1973: 113 („There was certainly a temple of Veiovis on the island”); Grimal 1990: 359: („*VEIOVIS [...] miał pradowne sanktuarium na Kapitolu, drugie zaś na Insula Tiberina”); Itgenshorst 2005: 161 („einen Tempel für Vediovis auf der Tiberinsel erwähnen sowohl die Fasti Praenestini als auch die Fasti Antiates Miores”); Wiseman 2009: („A temple had been built for him [i.e. Veiovis] on the Tiber island in 194 BC, and another on the Capitol in 192 BC”); Orlin 2013: 6951–6952 („Vediovis had two temples in Rome, one on the Capitoline Hill behind the Tabularium, traces of which can be seen today, and one on the Tiber Island, both vowed by L. Furius Purpureo in the early second century BCE”); Platner 2015: 548. Sceptyczne stanowisko wobec dostępnych danych źródłowych zajmuje Holland (1961: 185), który zakłada, że Wediowis-Wejowis był czczony *in insula Tiberina* pod gołym niebem: „Veiovis, or Vediovis, who has

KAPITOLIŃSKI POSĄG WEDIOWISA

O kapitolinińskim posągu Wediowisa-Wejowisa informuje nie tylko Aulus Gelliusz, lecz także poeta rzymski Publiusz Owidiusz Nazon (43 p.n.e. – 18 r. n.e.). Oba opisy wykazują dwie ważkie zbieżności: (1) bóg ma młodzieńczy wygląd⁴⁹, (2) atrybutem Wediowisa-Wejowisa jest koza⁵⁰. Bóg opisany przez poetę z Sulmony nie dzierży, co prawda, piorunów (*Aspice deinde manum: fulmina nulla tenet*⁵¹), ale to zastrzeżenie nie wyklucza obecności strzał w jego ręce, o których wspomina Aulus Gelliusz (*sagittas tenet*⁵²).

Jeszcze w czasach Pliniusza Starszego (ok. 23–79 r. n.e.) był widziany posąg Wejowisa umieszczony w świątyni kapitolinińskiej w roku jej erygowania (tj. w 192 r. p.n.e.). Posąg ten został wykonany z drzewa cyprysowego: *non et simulacrum Veiovis in arce e cupresso durat a condita urbe DLXI anno dicatum?*⁵³. Drewniany wizerunek boga, jak się zdaje, był chronologicznie starszym wyobrażeniem Wediowisa-Wejowisa.

Należy odnotować, że w trakcie prac wykopaliskowych odsłonięto w celi kapitolinińskiej świątyni Wejowisa marmurowy posąg nadnaturalnych rozmiarów, wykonany wedle kanonu apollińskiego, być może nawiązujący do wspomnianej przez Gelliusza identyfikacji Wediowisa z Apollinem⁵⁴.

DE NOMINIBUS DEORUM POPULI ROMANI DIOVIS ET VEDIOVIS⁵⁵(AULUS GELLIUS, *NOCTES ATTICAE* V 12)

In antiquis precatationibus nomina haec deorum inesse animadvertimus: ‘Diovis’ et ‘Vediovis’; est autem etiam aedes Vediovis Romae inter arcem et Capitolium. Eorum nominum rationem esse hanc comperi: ‘Iovem’ Latini veteres a ‘iuuando’ appellavere eundemque alio vocabulo iuncto ‘patrem’ dixerunt. Nam quod est elisis aut inmutatis quibusdam litteris ‘Iupiter’, id plenum atque integrum est ‘Iovispater’. Sic et ‘Neptunuspater’ coniuncte dictus est <et> ‘Saturnuspater’ et ‘Ianuspater’ et ‘Marspater’ – hoc enim est ‘Marspiter’ – itemque Iovis ‘Diespiter’

already been mentioned among the gods of the island, may have had only the open shrine, since there is no satisfactory evidence of an *aedes* dedicated to him there in any time”.

⁴⁹Ov. *Fast.* III 437: *Iuppiter est iuvenis: iuvenalis aspice voltus*; Gell. V 12, 12: *eum deum plerumque Apollinem esse dixerunt*.

⁵⁰Ov. *Fast.* III 443: *Stat quoque capra simul*; Gell. V 12, 12: *immolaturque ritu humano capra eiusque animalis figmentum iuxta simulacrum stat*.

⁵¹Ov. *Fast.* III 438.

⁵²Gell. V 12, 11.

⁵³Plin. *Nat.* XVI 216.

⁵⁴Vide La Regina 2014: 152, 154. Inne możliwe przedstawienia Wediowisa-Wejowisa omawia Bentz 1994: 159–183.

⁵⁵Tekst łaciński cytuję za wydaniem dwujęzycznym: Aulo Gellio, *Notti attiche*, vol. I (libri I–X), introduzione di C.M. Calcante, traduzione e note di L. Rusca, Milano 1992, s. 424–426.

appellatus, id est diei et lucis pater. Idcircoque simili nomine Iovis ‘Diovis’ dictus est et ‘Lucetius’, quod nos die et luce quasi vita ipsa afficeret et iuvaret. ‘Lucretium’ autem Iovem Cn. Naevius in libris *belli Poenici* appellat.

Cum Iovem igitur et Diovem a iuvando nominassent, eum contra deum, qui non iuvandi potestatem, sed vim nocendi haberet – nam deos quosdam, ut prodesse, celebrabant, quosdam, ut ne obsessent, placabant –, ‘Vediovem’ appellarunt dempta atque detracta iuvandi facultate. ‘Ve’ enim particula, quae in aliis atque aliis vocabulis varia, tum per has duas litteras, tum ‘a’ littera media inmissa dicitur, duplicem significatum eundemque inter sese diversum capit. Nam et augendae rei et minuendae valet, sicuti aliae particulae plurimae; propter quod accidit, ut quaedam vocabula, quibus particula ista praeponitur, ambigua sint et utroqueversum dicantur, veluti ‘vescum’, ‘vehemens’ et ‘vegrande’, de quibus alio in loco uberius tractatu facto admonuimus; ‘vesani’ autem et ‘vecordes’ ex una tantum parte dicti, quae privativa est, quam Graeci κατὰ στέρησιν dicunt.

Simulacrum igitur dei Vediovis, quod est in aede, de qua supra dixi, sagittas tenet, quae sunt videlicet partae ad nocendum. Quapropter eum deum plerumque Apollinem esse dixerunt; immolaturque ritu humano capra, eiusque animalis figmentum iuxta simulacrum stat. Propterea Vergilium quoque aiunt multae antiquitatis hominem sine ostentationis odio peritum numina laeva in *georgicis* deprecari significantem vim quandam esse huiusmodi deorum in laedendo magis quam in iuvando potentem. Versus Vergilii sunt:

in tenui labor; at tenuis non gloria, si quem
numina laeva sinunt auditque vocatus Apollo.

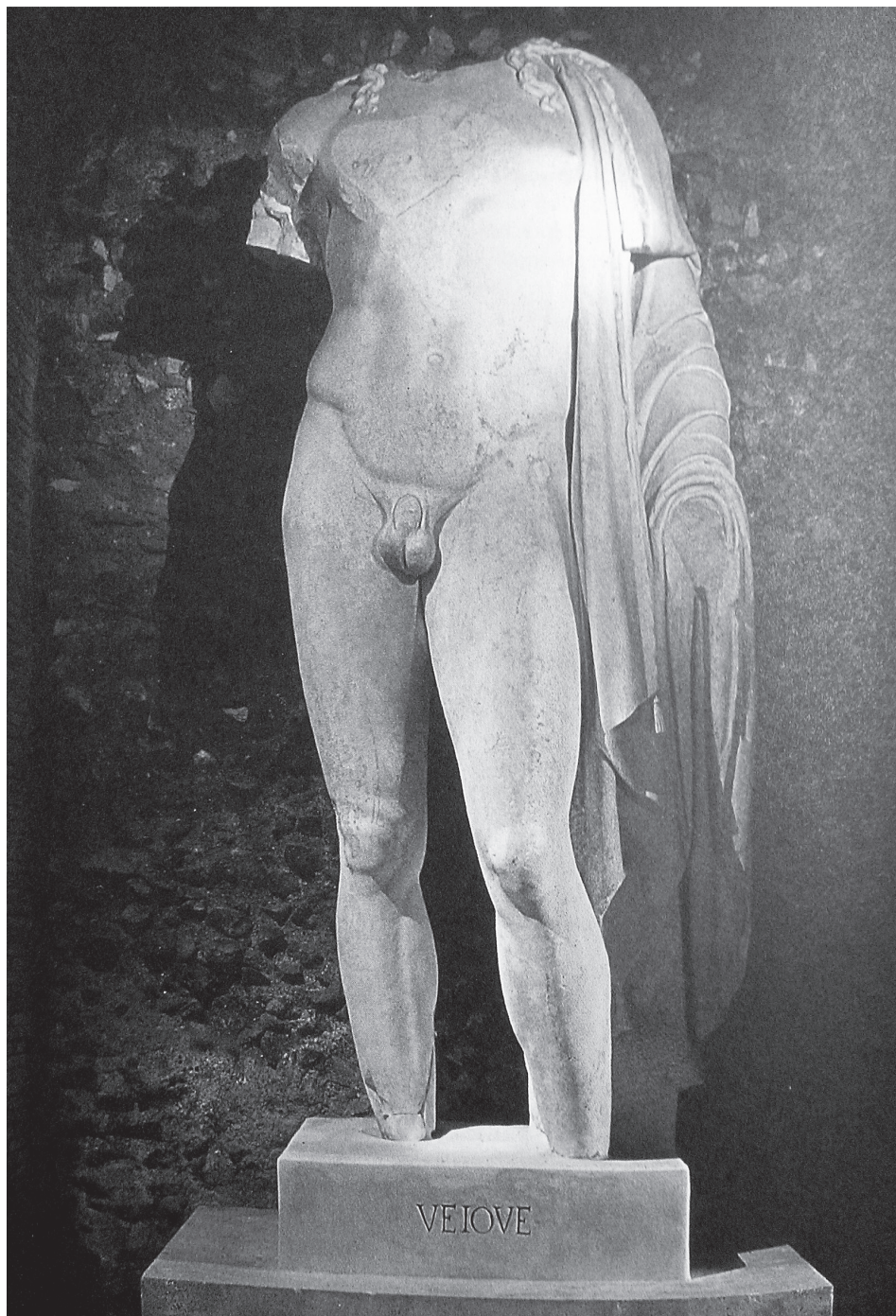
In istis autem diis, quos placari oportet, uti mala a nobis vel a frugibus natis amoliantur, Auruncus quoque habetur et Robigus.

O IMIONACH BOGÓW NARODU RZYMSKIEGO – DIOWISA I WEDIOWISA (TŁUMACZENIE TEKSTU ŁACIŃSKIEGO)

W starych formułach modlitewnych moją uwagę przykuły imiona dwóch bogów: Diowisa i Wediowisa; świątynia tego ostatniego znajduje się w Rzymie pomiędzy Twierdzą (*Arx*) i Kapitołem (*Capitolium*). Zapoznałem się z następującym objaśnieniem tych teonimów.

Dawni Latynowicze utworzyli imię Jowisza od czasownika *iuuāre* (‘pomagać’) i do imienia tegoż boga dołączyli następnie wyraz *pater* (‘ojciec’). Nie ulega bowiem wątpliwości, że formacja *Iupiter*⁵⁶, która powstała w wyniku usunięcia lub przestawienia kilku liter, sprowadza się do uprzedniej postaci *Iovispater*. Tak samo w formie złożonej funkcjonują konstrukcje *Neptunuspater*

⁵⁶ Forma archaiczna *Iūpiter* została przekształcona w klasyczną postać *Iūpiter* według reguły fonetycznej obowiązującej w języku łacińskim.

Ilustr. 1. Posąg boga Wejowisa odnaleziony w ruinach jego świątyni na kapitońskim wzgórzu.

i *Saturnuspater*, *Ianuspater* oraz *Marspater* (skąd *Marspiter*); w dodatku Jowisz (*Iovis*) nazywany był również *Diespiter*⁵⁷, to jest ojcem dnia i światła⁵⁸. Z tego też powodu określano Jowisza (*Iovis*) tożsamym genetycznie imieniem *Diovis* oraz mianem *Lucetius*⁵⁹ (przychodzi nam przecież z pomocą i daje życie, obdarzając nas światłem dziennym). Gnejusz Newiusz w swoim poemacie pt. *Wojna punicka*⁶⁰ nadaje Jowiszowi przydomek *Lucetius*.

Skoro więc imiona *Iovis* i *Diovis* urobiono od czasownika *iuvāre* (‘pomagać’), to tego boga, który nie ma mocy pomagania, lecz zdolność szkodzenia (niektórych wszak bogów czczono, by nieśli pomoc, innych zaś zjednywano, by nie wyrządzali krzywdy), nazwano w opozycji do Jowisza Wediowisem, ponieważ utracił on umiejętność udzielania pomocy. Twierdzi się bowiem, że cząstka *ve*, która w rozmaitych wyrazach pojawia się w dwójakiej formie (raz jest zapisywana za pomocą tych dwóch liter, raz z literą *a* wtrąconą pomiędzy te dwie)⁶¹, przybiera podwójne znaczenie, na dodatek różniące się między sobą. Ma bowiem znaczenie zarówno augmentatywne, jak i deminutywne, podobnie jak bardzo wiele innych cząstek. Z tego powodu zdarza się, że niektóre wyrazy poprzedzone tą partykulą są ambiwalentne i pojawiają się w obu znaczeniach, tak jak: *vescus* (‘chudy’ – ‘żrący’⁶²), *vemens* (‘gwałtowny’ – ‘solidny’⁶³) i *vegrandis* (‘nieduży’

⁵⁷ Imię *Diēspiter* (gen. *Diēspitris*) reprezentuje archaiczną postać imienia *Iup(p)iter*, dokumentującą uproszczenie indoeuropejskiego rdzenia *dīēu-*, poświadczone w formie acc. sg. **dīēm* (< ie. **dīēm*), cf. gr. hom. Ζήν, skt. *dyām*, łac. *diem* (> nom. sg. *diēs*).

⁵⁸ Cf. Varro *Ling. V 66*: [sc. *Iup(p)iter*] *olim Diovis et Diespiter dictus, id est dies pater*.

⁵⁹ Przydomek Jowisza *Lūcetius* (< ie. **leuk-*, na stopniu zanikowym **lūk-* ‘świecić’) jest uważany przez Serwiusza Honorata (*ad Aen. IX 567*) za spuściznę oskijską: *lingua Osca Lucetius est Iuppiter, dictus a luce, quam praestare hominibus dicitur*. Oskijska geneza tego epitetu wydaje się wysoce prawdopodobna, zważywszy na to, iż poeta Gnejusz Newiusz, który ten przydomek wprowadził do literatury łacińskiej, pochodził z Kapui (Kampania), zasiedlonej przez Osków.

⁶⁰ Epopeja historyczna *Bellum Poenicum* (wzgl. *Belli Punici carmen*) Gnejusza Newiusza opisywała wydarzenia I wojny punickiej (264–241 p.n.e.), w której czynny udział brał sam poeta.

⁶¹ Hiperpoprawny zapis (w postaci *vae-*) wynikał zapewne z fałszywego skojarzenia przedrostka *vē-* z łacińskim wykrzyknikiem *vae* ‘och!’, ‘ach!’, ‘biada!’, wyrażającym różne stany uczuciowe, najczęściej smutek, żal, ból, niechęć, gniew, cf. Muller 1926: 525. Badacze wyprowadzają eksklamację *vae* z archetypu ie. **uai*, por. orm. *vay*, goc. *wai*, stgr. οὐαί ‘ts.’. Vide Pokorny 1959: 1110–1111; de Vaan 2008: 650; Kaczyńska 2014: 20.

⁶² Łac. *vescus* adi. ‘złe odżywiony’, ‘chudy’, ‘wąty’, ‘drobny’ vs. ‘żrący’ (*SLP V 584*). Przymiotnik *vescus* przeplata znaczenie aktywne (‘ten, który wychudza’, ‘ten, który czyni chudym’) z pasywnym (‘chudy’, ‘mizerny’; ‘cienki’, ‘delikatny’, ‘drobny’, ‘wąty’): *puer vescus*). Sens ‘żrący’ pojawia się tylko w zwrocie Lukrecjusza *vescus sal*.

⁶³ Łac. *vemens* adi. ‘niepohamowany’, ‘gwałtowny’, ‘zacępny’, ‘złośliwy’, ‘zły’ vs. ‘potężny’, ‘mocny’, ‘doniosły’, ‘ważny’, ‘skuteczny’; ‘gruby’, ‘solidny’ (*SLP V 542–543*). Wyraz ma dwójaką motywację: przymiotnik *vē-mens* w sensie ‘złośliwy’, ‘zły’ (pierwotnie ‘bezmyślny’, ‘pozbawiony rozumu’) jest dobrze motywowany w znaczeniu prywatywnym przez apelatyw łac. *mens* f. ‘rozum’, ‘myśl’, ‘umysł’. Wyraz *vemens* w sensie ‘gwałtowny’, ‘zacępny’ reprezentuje skróconą formę łac. *vehemens*, utworzoną od czasownika *veho* ‘wieźć’, ‘nieść’, pass. ‘jechać’.

– ‘bardzo duży’⁶⁴), którym poświęciłem w innym miejscu obszerniejszy wykład⁶⁵; natomiast *vesanus* (‘szalony’) i *vecors* (‘obłąkany’)⁶⁶ są używane tylko w jednym z dwu znaczeń przedrostka *ve*, mianowicie w znaczeniu prywatywnym (przeczącym), które Grecy nazywają *κατὰ στέρησιν* (‘przez zaprzeczenie’).

Znajdujący się w świątyni posąg boga Wediowisa trzyma w ręce strzały, bez wątpienia przeznaczone do wyrządzania krzywdy. Z tego też powodu często utrzymywano, że bóg ten jest Apollinem⁶⁷. Wedle tradycyjnego obrządku, składa mu się w ofierze kozę⁶⁸; wizerunek tego właśnie zwierzęcia stoi w pobliżu posągu⁶⁹.

Twierdzi się, że z tego powodu Wergiliusz, znakomity badacz zamierzcchłej starożytności, który nigdy nie demonstrował ostentacyjnie swojej erudycji, błagał w *Georgikach* o litość nieprzychylne bóstwa (*numina laeva*), dając w ten sposób do zrozumienia, że istoty boskie tego pokroju mają większą zdolność do wyrządzania krzywdy niż niesienia pomocy. Te wiersze Wergiliusza brzmią następująco⁷⁰:

In tenui labor; at tenuis non gloria, si quem
Numina laeva sinunt auditque vocatus Apollo

[W małej rzeczy praca, lecz niemały zaszczyt⁷¹, jeśli komuś / bóstwa
nieprzychylne nie przeszkadzają, a przywołany Apollo daje posłuch]⁷².

⁶⁴Łac. *vegrandis* adi. ‘nieduży’, ‘niedługi’, ‘drobny’ vs. ‘bardzo duży’ (*SLP* V 542), vide łac. *grandis* adi. ‘wielki’, ‘duży’, ‘okazały’. Należy odnotować, że znaczenie prywatywnie przymiotnika *vegrandis* ma dosyć szeroką atestację, podczas gdy znaczenie augmentatywnie zakłada się jedynie na podstawie powyższego świadectwa Aulusa Gelliusza (V 12, 10).

⁶⁵Vide Gell. XVI 5, 5–7.

⁶⁶Łac. *vesanus* adi. ‘niebędący przy zdrowych zmysłach’, ‘szalony’ (*SLP* V 584) vs. *sanus* adi. ‘zdrowy’. Przymiotnik łac. *vecors* (gen. sg. *vecordis*) ‘nierozumny’, ‘głupi’, ‘szalony’ (*SLP* V 540) zestawia się nie tylko z apelatywem łac. *cor*, *cordis* n. ‘serce’ (< ie. **k̑ol-* n. ‘ts.’, cf. gr. att. *καρδία* f. ‘serce’), lecz także z pokrewnymi formami walijskimi, sprowadzającymi się do archetypu celt. **v̑-krid-s* ‘pozbawiony serca’, ‘będący bez serca’.

⁶⁷O Apollinie wykorzystującym strzały do ‘siania śmierci wśród ludzi’ i o licznych przydomkach greckiego boga związanych z łukiem, które podkreślają jego zabójczy charakter, pisze I.R. Danka (1987: 20).

⁶⁸Według Wissowy (1902: 191), koza była uznawana przez starożytnych Rzymian za zwierzę związane ze światem podziemnym. Niemiecki religioznawca wysnuł swą opinię z podanej przez Aulusa Gelliusza informacji, że *flamen Dialis*, kapłan Jowisza, miał m.in. zakaz dotykania kozy (lub nawet wymieniania jej nazwy), jak i dotykania zwłok (Gell. X 15, 12 i 24).

⁶⁹Informacje Gelliusza o kapitołińskim posągu Wediowisa pozostają w zgodzie z poetyckim opisem tegoż monumentu, podanym przez Owidiusza (*Fast.* III 429–448). Cf. polskie tłumaczenie tego passusu: Owidiusz 2008: 121–123.

⁷⁰Verg. *Georg.* IV 6–7.

⁷¹Tak tłumaczy Wergiliuszową frazę *in tenui labor; at tenuis non gloria* na język polski Bobrowski 1905: 1664, s.v. *tenuis*.

⁷²Cf. inne tłumaczenia tego dwuwiersza: „I w pomniejszych przedmiotach są chwalebne znoje / I w tak niskim zawodzie można nabyć chwały, / Byle natchnął Apollo i Muzy sprzyjały” (vide *P. Wergiliusza Marona Georgiki*, w tłumaczeniu F. Frankowskiego, opracował wstępem

Do tych zaś bóstw, które trzeba przebłagać, by nieszczęścia od nas albo od naszych plonów oddaliły, należą Aurunkus⁷³ i Robigus⁷⁴.

BIBLIOGRAFIA

Wydania, przekłady, komentarze

- Aulo Gellio, *Notti attiche*, vol. I (libri I–X), introduzione di C.M. Calcante, traduzione e note di L. Rusca, Milano 1992.
- Aulo Gellio, *Le notti attiche*, a cura di G. Bernardi-Perini, vol. I, Torino 2007.
- Briscoe J., *A Commentary on Livy, Books XXXI–XXXIII*, Oxford 1973.
- Owidio, *I Fasti*, introduzione e traduzione di L. Canali, note di M. Fucecchi, Milano 2001.
- Owidiusz, *Fasti. Kalendarz poetycki*, przeł. i oprac. E. Wesołowska, Wrocław–Warszawa–Kra-ków 2008.
- Publii Ovidii Nasonis *Fastorum libri sex / The Fasti* by Ovid, edited with a translation and commentary by Sir J.G. Frazer, vol. IV, London 1929 (reprint: Cambridge 2015).
- Publiusz Wergiliusz Maro, *Georgiki*, przeł. i objaśniła A.L. Czerny, Warszawa 1956.
- P. Wergiliusza Marona Georgiki*, w tłumaczeniu F. Frankowskiego, opracował, wstępem i objaśnieniami zaopatrzył H. Krzyżanowski, Lwów–Złoczów 1909.
- The Attic Nights of Aulus Gellius* with an English translation by J.C. Rolfe, vol. I, London 1984 (first printed 1927).
- Weiss F., *Die Attische Nächte des Aulus Gellius*, t. I, Leipzig 1875.
- Wergiliusz, *Bukoliki i Georgiki*, przeł. i oprac. Z. Abramowiczówna, Wrocław 1953.

i objaśnieniami zaopatrzył Krzyżanowski 1909: 77); „Skromna to praca – zaprawdę jednakże chwala nie drobna, / Jeśli bóstwa przychylne i wezwań usłucha Apollo” (vide Wergiliusz, *Bukoliki i Georgiki*, przeł. i oprac. Abramowiczówna 1953: 99); „Przedmiot drobny, lecz sława wielka, gdy jest hojny / zawezwany Apollo, złe bóstwa w spokoju” (vide Publiusz Wergiliusz Maro, *Georgiki*, przeł. i objaśniła Czerny 1956: 73).

⁷³Aurunkus był rzymskim bóstwem apotropaicznym odpowiedzialnym za odwracanie i zażegnywanie nieszczęść. Teonim *Auruncus* (także *Averruncus*) wywodzi się od czasownika *āverrunco*, *-are* w znaczeniu kultowym „odwracać, oddalać coś złego”. Niestety, repertorium bóstw rzymskich zawarte w pracy I. Kaczor (2012) nie uwzględnia również tej postaci, chociaż Michiel de Vaan, autor najnowszego słownika etymologicznego języka łacińskiego, wyraża jednoznacznie opinię, że bóg *Averruncus* należał do rodzimego ingredientu religii rzymskiej, vide de Vaan 2008: 666.

⁷⁴Imieniem *Robigus* starożytni Rzymianie nazywali bóstwo rolnicze, które, przebłagane, mogło uchronić dojrzewające kłosa zboża przed zagrażającą im chorobą zwaną rdzą zbożową. Żeńskim odpowiednikiem *Robigusa* była bogini *Robigo*, której imię, powstałe w procesie onimizacji łacińskiego apelatywu *rōbīgo* f. ‘rdza zbożowa’, ‘śnieć na zbożu i winnej latorośli’ (< łac. lud. *rōbus* adi. ‘czerwony’), odznaczało się zdecydowanie większą produktywnością. Gwoli ścisłości należy zaznaczyć, że imię męskiego bóstwa jest formą wtórną, derywowaną fleksyjnie od żeńskiego teonimu *Robigo*. *Robigus* jest zaliczany przez Warrona (*Rust.* I 1, 4; I 1 6) do panteonu bóstw agrarnych (*duodecim Dei Consentes*). Ku czci *Robigo* (i *Robigusa*) obchodzono corocznie 25 kwietnia apotropaiczne święto *Robigalia* (*Ov. Fast.* IV 906–943) w gaju położonym przy Via Claudia w odległości 5 mil na północ od Rzymu. Punktem kulminacyjnym ceremonii było złożenie przez kapłana Kwirynusa (łac. *flamen Quirinalis*) ofiary ekspiacyjnej z wnętrzości owcy i psa, vide Winniczuk 1951: 18; Kempński 2001: 372, s.v. *Robigus i Robigo*; Woodard 2006: 136–137, 230–232; Kaczor 2012: 90–91 (vide te same wiadomości na s. 101–103).

Opracowania

- Bentz 1994: M. Bentz, *Juppiter, Tinia oder Veiovis?*, „Archäologischer Anzeiger” 2, 1994, 159–183.
- Campos 1954: J. Campos, „*Vescus*” y los compuestos de „*vē-*”, „*Helmantica*” 5, 1954, 41–48.
- Colini 1942: A.M. Colini, *Aedes Veiovis inter Arcem et Capitolium*, „*Bullettino della Commissione Archeologica del Comune di Roma*” 70, 1942, 5–55.
- Colini 1966: A.M., *Veiove*, [w:] *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orientalia*, vol. VII, Roma 1966. on-line (dostęp 19.10.2015): [http://www.treccani.it/enciclopedia/veiove_\(Enciclopedia_dell'_Arte_Antica\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/veiove_(Enciclopedia_dell'_Arte_Antica)/).
- Deroy 1983: L. Deroy, *Sur la valeur et origine du préfixe latin vē-*, „*L'Antiquité Classique*” 52, 1983, 5–21.
- Freyburger 2003: G. Freyburger, *Le dieu Veiovis et l'asile accordé a Rome aux suppliants*, [w:] *Das antike Asyl: kultische Grundlagen, rechtliche Ausgestaltung und politische Funktion*, M. Dreher (red.), Köln–Weimar–Wien 2003, 161–175.
- Frothingham 1917: A.L. Frothingham, *Vediovis, the Vulcanic God: A Reconstruction*, „*The American Journal of Philology*” 38, 1917, nr 4, 370–391.
- Gjerstad 1973: E. Gjerstad, *Veiovis: A Pre-Indoeuropean God in Rome?*, „*Opuscula Romana*” 9, 1973, 35–42.
- Guiraud 1975: Ch. Guiraud, *Les mots latins a préfixe uē-*, „*Revue des études anciennes*” 77, 1975, 80–87.
- Orlin 2013: E. Orlin, *Vediovis*, [w:] *The Encyclopedia of Ancient History*, R.S. Bagnall, K. Broderston, C.B. Champion, A. Erskine, S.R. Huebner (red.), Oxford 2013, 6951–6952.
- Piccaluga 1963: G. Piccaluga, *L'anti-Juppiter*, „*Studi e materiali di storia delle religioni*” 34, 1963, z. 2, 229–236.
- Schuster 1955: M. Schuster, *Vēiovis*, RE R. II, B. 8, Hb. 15, Stuttgart 1955, 600–610.

Literatura pomocnicza

- Alinei, Benozzo 2015: M. Alinei, F. Benozzo, *Dizionario etimologico-semanticco della lingua italiana. Come nascono le parole*, Bologna 2015.
- Altheim 1951: F. Altheim, *Römische Religionsgeschichte*, B. I, Baden-Baden 1951.
- Baldi 2002: Ph. Baldi, *The Foundations of Latin*, Berlin–New York 2002.
- Bańkowski 2000: A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 2000.
- Beard, North, Price 1998: M. Beard, J. North, S. Price, *Religions of Rome*, vol. I: *A History*, Cambridge 1998.
- Bobrowski 1905: F. Bobrowski, *Słownik łacińsko-polski*, t. II, Wilno 1905.
- Bonfante 1998: L. Bonfante, *Język etruski*, przeł. W. Dobrowolski, Warszawa 1998.
- Carnoy 1957: A. Carnoy, *Dictionnaire étymologique de la mythologie gréco-romaine*, Louvain 1957.
- Coarelli 2002: F. Coarelli, *Roma*, Milano 2002.
- Danka 1987: I.R. Danka, *Pierwotny charakter Apollina i Artemidy. Studium na temat pochodzenia Letoidów i ich związków z innymi bogami*, Wrocław–Warszawa–Gdańsk–Łódź 1987.
- Derksen 2008: R. Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden–Boston 2008.
- De Vaan 2008: M. De Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden–Boston 2008.
- Grimal 1990: P. Grimal, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Hartleb-Kropidło 2003: B. Hartleb-Kropidło, *Rzymska poezja sceniczna: Cecyliusz Stacjusz. Fragmenty zaginionych sztuk* (Acta Universitatis Wratislaviensis No. 2567), Wrocław 2003.
- Holland 1961: L.A. Holland, *Janus and the Bridge* (Papers and Monographs of the American Academy in Rome, vol. XXI), Rome 1961.

- Itgenshorst 2005: T. Itgenshorst, *Tota illa pompa: der Triumph in der römischen Republik*, Göttingen 2005.
- Jannot 2005: J.-R. Jannot, *Religion in Ancient Etruria*, Madison 2005.
- Kaczor 2012: I. Kaczor, *Deus, ritus, cultus. Studium na temat charakteru religii starożytnych Rzymian*, Łódź 2012.
- Kaczyńska 2014: E. Kaczyńska, *Remarks on a Cretan Gloss in the Hesychian Lexicon*, „Graeco-Latina Brunensia” 19(2), 2014, 17–23.
- Keller 1891: O. Keller, *Lateinische Volksetymologie und Verwandtes*, Leipzig 1891.
- Kempiński 2001: A.M. Kempniński, *Encyklopedia mitologii ludów indoeuropejskich*, Warszawa–Poznań 2001.
- Kerényi 1963: K. Kerényi, *Die Religion der Griechen und Römer*, München–Zurich 1963.
- Koch 1968: C. Koch, *Der römische Juppiter*, Darmstadt 1968.
- Korpanty 2003: *Słownik łacińsko-polski*, J. Korpanty (red.), t. II, Warszawa 2003.
- La Regina 2014: A. La Regina, *Guida archeologica di Roma*, Milano 2014.
- Liou-Gille 1980: B. Liou-Gille, *Cultes «héroiques» romains: Les fondateurs*, Paris 1980.
- Lipka 2009: M. Lipka, *Roman Gods: A Conceptual Approach*, Leiden–Boston 2009.
- Magdelain 1995: A. Magdelain, *De la royauté et du droit de Romulus à Sabinus*, Roma 1995.
- Maltby 1991: R. Maltby, *A Lexicon of Ancient Latin Etymologies*, Leeds 1991.
- Meiser 2006: G. Meiser, *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*, Darmstadt 2006.
- Muller 1926: F. Muller, *Altitalisches Wörterbuch*, Göttingen 1926.
- Otrębski, Safarewicz 1937: J. Otrębski, J. Safarewicz, *Gramatyka historyczna języka łacińskiego*, cz. 1, Warszawa 1937.
- Pisani 1964: V. Pisani, *Le lingue dell'Italia antica oltre il latino*, Torino 1964.
- Platner 2015: S.B. Platner, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, T. Ashby (red.), Cambridge 2015.
- Pokorny 1959: J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern–München 1959.
- Radke 1965: G. Radke, *Die Götter Altitaliens*, Münster 1965.
- Richardson 1992: L. Richardson, jr, *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Baltimore–London 1992.
- Rigsby 1996: K.J. Rigsby, *Asylia. Territorial Inviolability in the Hellenistic World*, Berkeley–Los Angeles–London 1996.
- Rix 1998: H. Rix, *Teonimi etruschi e teonimi italici*, „Annali della Fondazione per il Museo «Claudio Faina»” 5, 1998, 207–229.
- Room 1982: A. Room, *The Origins of the Names of Characters in Classical Mythology and Literature*, London 1982.
- Sadurska 1975: A. Sadurska, *Archeologia starożytnego Rzymu*, t. I: *Od epoki królów do schyłku republiki*, Warszawa 1975.
- Sibley 2009: J.T. Sibley, *The Divine Thunderbolt: Missile of the God*, Bloomington 2009.
- Sihler 1995: A.L. Sihler, *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, New York–Oxford 1995.
- Simon 1990: E. Simon, *Die Götter der Römer*, München 1990.
- Simon 2006: E. Simon, *Le divinità di culto*, [w:] *Etruschi. Una nuova immagine*, M. Cristofani (red.), Firenze 2006, 159–168.
- Sławski 1984: *Słownik prasłowiański*, F. Sławski (red.), t. V, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.
- Plezia 1979: *SLP V – Słownik łacińsko-polski*, M. Plezia (red.), t. V, Warszawa 1979.
- Smith 2006: C.J. Smith, *The Roman Clan: The Gens from Ancient Ideology to Modern Anthropology*, Cambridge 2006.
- Untermann 2000: J. Untermann, *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*, Heidelberg 2000.
- Weinstock 1971: S. Weinstock, *Divus Julius*, Oxford 1971.

- Weiss 2009: M. Weiss, *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*, Ann Arbor – New York 2009.
- Winniczuk 1951: L. Winniczuk, *Kalendarz starożytnych Greków i Rzymian*, Warszawa 1951.
- Wiseman 2009: T.P. Wiseman, *Remembering the Roman People. Essays on Late-Republican Politics and Literature*, New York 2009.
- Wissowa 1902: G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München 1902.
- Witczak 2014: K.T. Witczak, *Starocerkiewnosłowiańskie vapa 'jezioro' w świetle etymologii*, [w:] *Studia Borysiana. Etymologica – Diachronica – Slavica*, M. Jakubowicz, B. Raszewska-Żurek (red.), Kraków 2014, 99–112.
- Witczak 2015: K.T. Witczak, *Flowing and Standing Water in Indo-European*, „Linguistica Brunensia” 63, 2015, z. 1, 7–19.
- Woodard 2006: R.D. Woodard, *Indo-European Sacred Space: Vedic and Roman Cult*, Chicago 2006.
- Zieliński 1933: T. Zieliński, *Religia rzeczypospolitej rzymskiej*, cz. 1, Warszawa–Kraków 1933.

ON THE NAMES OF ROMAN PEOPLE'S GODS – DIOVIS AND VEDIOVIS
/ DE NOMINIBUS DEORUM POPULI ROMANI DIOVIS ET VEDIOVIS
(AULUS GELLIUS, *NOCTES ATTICAE* V 12)

Summary

In chapter V 12 of his *Attic Nights* Aulus Gellius discusses two Old Latin theonyms Diovis (later Iovis) and Vediovis (later Veiovis), explaining the latter deity as a negative variant of the former one. He cites three different functions of the Latin prefix *ve-* (i.e. the augmentative, the diminutive and the privative one). According to the ancient writer, the Roman god Ve(d)iovis represented a young version of Jove and therefore the diminutive sense of the prefix *ve-* should be recommended. The present author suggests that the privative meaning ('not-Jove') seems more applicable for explaining the noxious character of Vediovis.